

An aerial photograph of a busy street in Brussels, Belgium. The street is filled with a large crowd of people, many of whom are walking. There are several bicycles parked along the sidewalks. On the left, a grey building has a sign that reads "PHARMACIE APOTHEEK". On the right, a red brick building has a sign that reads "L'Espresso". In the background, the city skyline is visible, including several tall buildings and a church with a spire. A pink banner is overlaid at the top of the image.

ERFGOED BRUSSEL

December 2019 | Nr032

Dossier **DE STRAAT ANDERS BEKENEN**

Varia **ALEXIS DUMONT**
SAINT-VERHAEGEN

DE STRAAT ALS STADSLANDSCHAP EEN ACTUEEL ERFGOEDVRAAGSTUK

AURÉLIE AUTENNE

ARCHITECT, SECRETARIS VAN DE KONINKLIJKE
COMMISSIE VOOR MONUMENTEN EN
LANDSCHAPPEN

De Louis Bertrandlaan, een verkeersweg voorgedragen voor bescherming (A. de Ville de Goyet, 2019 © urban.brussels)

De beschermingsinstrumenten van het Brussels Gewest zijn niet specifiek afgestemd op de schaal van de straat. Deze bijdrage toont aan hoe de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, in haar adviezen en steunend op internationale aanbevelingen en overeenkomsten, de straat in het denken over het erfgoed integreert.

Het Brusselse wegennetwerk: lanen, boulevards, straten, steegjes en impasses vormen de basiselementen van de stedelijke compositie. Hun belang ligt vervat in hun geschiedenis, hun tracé, continuïteit, samenhang, relatie tot de bebouwing, aanplantingen, wegbekleding, enz.

Het wegenerfgoed is een wezenlijk onderdeel van de Brusselse identiteit en is onlosmakelijk verbonden met de bebouwing. Daarom moet het ook als erfgoedelement worden erkend en als dusdanig worden geïntegreerd in de globale initiatieven voor stadsontwikkeling en -planning. Hoewel de acties en maatregelen die voorgesteld worden in het kader van de modal shift die thans overal in Europa plaatsvindt, oog lijken te hebben voor de stedelijke context en voor duurzame ontwikkeling, moeten we toch constateren dat ons wegenerfgoed nog te weinig deel uitmaakt van het denken over de herinrichting van de openbare ruimte.

Het is niet meteen de bedoeling dit erfgoed voorgoed vast te leggen of het tegenover de uitdagingen van morgen te plaatsen. Het gaat er veeleer om de herinrichting ervan te laten aansluiten op het coherente verhaal van de stad in haar geheel.

Tegelijk moeten we het begrip erfgoed anders invullen: we mogen ons niet langer beperken tot individuele gebouwen en landschappen maar moeten ook rekening houden met het stadsweefsel en de stedelijke vormen, met wijken, met hiërarchie, met de openbare weg, met straten... kortom, het gehele stadslandschap.

.....
ERFGOED: EEN BEGRIIP DAT AAN VERRUIMING TOE IS?

Tijdens de laatste decennia van de 20ste eeuw werd het begrip 'erfgoed' overal in Europa aanzienlijk verruimd. Geleidelijk werd het 'historisch monument' uitgebreid met de 'beschermingsperimeter' en, recenter, het begrip 'geïntegreerd behoud'. Dat laatste begrip, dat reeds vanaf de jaren 1960 voorkwam in resoluties, koppelt erfgoedbescherming aan ruimtelijke ordening – wat wellicht een van de belangrijkste ontwikkelingen vormde in het erfgoedbeleid.

Het Verdrag voor de Bescherming van het Bouwkundig Erfgoed van Europa (Granada, 1985) legt de principes voor de inventarisatie, bescherming en herbestemming van bouwkundig erfgoed internationaal vast. Bovendien spoort het de staten aan om de bescherming

van het bouwkundig erfgoed te beschouwen als een van de hoofdoelen van ruimtelijke ordening en stedenbouw. Het zet ertoe aan hiermee rekening te houden in de opeenvolgende uitvoeringsfasen van ruimtelijke orderingsplannen en in de vergunningsprocedures.

Ook de Europese Landschapsconventie, die in 2000 in Firenze werd aangenomen en in 2004 door België werd bekrachtigd, wil de bescherming, het beheer en de aanleg van landschappen aanmoedigen, met name in stedelijke milieus. Ze roept ook op om het landschap te integreren in het beleid inzake ruimtelijke ordening en stedenbouw.

De Unesco van haar kant keurde in 2011 de Aanbeveling voor Historische Stadslandschappen goed. Het begrip 'historisch stadslandschap' wordt er omschreven als "*het stedelijk grondgebied dat ontstaat door een historische gelaagdheid van culturele en natuurlijke waarden en kenmerken en verder reikt dan het begrip 'historisch centrum' of 'historisch geheel' omdat het ook de bredere stedelijke context en de geografische omgeving omvat*".

Recenter, tijdens de zesde Conferentie van Europese ministers bevoegd voor Onroerend Erfgoed

van de Raad van Europa [23-24 april 2015], beklemtoonden de deelnemende ministers in de Verklaring van Namen de noodzaak van een geïntegreerd erfgoedbehoud en de bijdrage die het erfgoed kan leveren tot de verbetering van de levenskwaliteit en van de leefomgeving van de Europese burgers.

.....

DE STRAAT ALS ERFGOED IN BRUSSEL

Brussel beschikt niet over een stedenbouwkundig instrument dat specifiek gericht is op het behoud van het stadserfgoed op schaal van de straat, de wijk of het stedelijk geheel, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk met zijn *'secteurs sauvegardés'*¹. Toch bestaan er in het Brussels gewest ook verschillende gradaties om het erfgoed wettelijk te erkennen, evenals instrumenten om het steeds ruimer wordende werkveld van het erfgoed af te stemmen op de ruimtelijke en stedenbouwkundige uitdagingen.

Vermelden we onder meer de bescherming en de inschrijving op de bewaarlijst, de inschrijving op de inventaris, de vrijwaringszones, de Gebieden van Culturele, Historische, Esthetische Waarde of voor Stadsverfraaiing (GCHEWS), en de structurerende ruimten van het Gewestelijk Bestemmingsplan (GBP). Daarnaast kunnen maatregelen worden getroffen via bijzondere bestemmingsplannen of stedenbouwkundige zoneverordeningen. De Zonale Gemeentelijke Stedenbouwkundige Verordening voor het gemeenteplein in Sint-Jans-Molenbeek is daarvan een mooi voorbeeld dat verder aan bod komt.

Enkele straten of gehelen van straten genieten al een gehele of gedeeltelijke bescherming. Voorbeelden hiervan zijn de *Cité Moderne* in Sint-Agatha-Berchem, de tuin-

wijk Le Logis en Floréal in Watermaal-Bosvoorde, het Vrijheidsplein in Brussel, het Koninginneplein en de omgeving van de Koninklijke Sint-Mariakerk in Schaarbeek, de kasseibestrating van de Welriekende dreef en de Opperjachtmeesterstraat in Watermaal-Bosvoorde, enkele steegjes of gangen in het historische centrum van Brussel of in de oude dorpskernen, zoals de Porseleinstraat in Anderlecht.

Het is dus wel degelijk mogelijk om de 'straat' of de 'wijk' te beschermen en ze de erkenning te verlenen die ze verdienen op erfgoedvlak naar het voorbeeld van de talrijke opmerkelijke natuurlijke landschappen, of het nu gaat om parken of groene ruimten, al dan niet beschermd of opgenomen in de inventaris.

.....

DE KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN EN DE STRAAT

Het bovenstaande verklaart waarom de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen² (KCML) zelden wordt geraadpleegd over een straat die als erfgoed kan worden beschouwd, of deze nu al dan niet door een wettelijk instrument wordt erkend. Het advies van de KCML wordt wel vaak ingewonnen wanneer een project zich situeert in de vrijwaringszone van een beschermd gebouw of landschap. Zo moet de Commissie zich geregeld uitspreken over projecten voor de herinrichting van een openbare ruimte, maar enkel omdat deze de onmiddellijke stedelijke context vormt van een afzonderlijk beschermd goed en niet zozeer omwille van de intrinsieke waarde of de structurerende rol van de omgeving. Het wegenerfgoed blijft inderdaad nog al te vaak ondergeschikt aan de erkenning van architecturaal erfgoed, en niet van de erken-

ning van de openbare ruimte zelf als stadslandschap.

In tal van projecten voor de herinrichting van het wegnnet valt op dat het – noodzakelijke – antwoord op de functionele en ecologische uitdagingen vaak gepaard gaat met het zoeken naar een nieuw evenwicht tussen de verschillende vervoersmodi, zoals blijkt uit de toename van het aantal fietspaden of van de gedeelde openbare ruimten. Maar de Commissie stelt ook vast dat de projecten die op deze lovenswaardige evolutie willen inspelen, zich al te vaak beperken tot eenmalige en gedeeltelijke aanpassingen of, omgekeerd, tot radicale transformaties ingegeven door mobiliteitsoverwegingen die onvoldoende rekening houden met de erfgoedwaarde van het stadslandschap.

In haar analyse van de dossiers gaat de Commissie steeds weer op zoek naar het best mogelijke evenwicht tussen programma en de opwaardering, zelfs de herontdekking, van de erfgoedcomponenten van de stedelijke omgeving: de coherentie van het wegnnet, de bebouwing – wegen of groen? – compositie, continuïteit, homogeniteit, schaal, silhouet, perspectief, bomen, profielen, wegbeledingen, materialen, kleuren, stadsmeubilair, verlichting...

De architecturale en landschappelijke waarde van de openbare weg is volgens de Commissie heel belangrijk. Ze beschouwt die ruimte niet als louter functioneel maar als een wezenlijk onderdeel van het grondgebied dat perfect in staat is zich aan te passen, bijvoorbeeld aan de groeiende wens van de gebruikers om zich de openbare ruimte opnieuw toe te eigenen. De Commissie constateert dat ontwerpen hier vaak een antwoord op geven dat de ruimte verbrokkelt en tot een opeenstapeling van allerlei elementen leidt. Elk

ontwerp zou moeten leiden tot een herwaardering van het landschap op maat van de stad. De openbare ruimten dragen immers in grote mate bij tot een positieve beleving en herwaardering van de stad. Ze zijn ons voornaamste erfgoed. In die context wordt het thema van het landschap vaak aangehaald maar vaker nog vergeten.

Ook de steeds belangrijker wordende uitdagingen op het gebied van duurzaamheid en de kringloop-economie zijn voor de KCML onmiskenbare troeven bij het (opnieuw) uitdenken van het wegennet, gezien alle mogelijkheden en kansen die dit biedt om het geheel van doelstellingen op een verantwoordelijke manier te verwezenlijken. Het aanmoedigen van financieel, energetisch en ecologisch doeltreffende lange termijnrenovaties kan bijdragen tot een geïntegreerde benadering die het potentieel van de bestaande elementen en hun intrinsieke kenmerken omvat: kwaliteit, duurzaamheid en doorlaatbaarheid van bestaande materialen (hardsteen, straatstenen, ...), de levenscycli van materialen tegenover de kostprijs van nieuwe productie, enz. Volgende casestudies illustreren de manier waarop de Commissie 'de straat' benadert.

.....

HET GEMEENTEPLEIN IN SINT-JANS-MOLENBEEK EN ZIJN OMGEVING

In maart 2016 werd de Commissie door de gemeente Sint-Jans-Molenbeek geraadpleegd over de studie van een Zonale Gemeentelijke Stedenbouwkundige Verordening (ZGemSV) met als doel de bescherming en herwaardering van het historische centrum van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek³. De zone omsluit twee belangrijke monumenten, die op hun beurt worden omge-

Afb. 1
De Gemeenteplein en haar omgeving, Sint-Jans-Molenbeek (Schmitt-GlobalView, 2011 © urban.brussels)

ven door coherente architecturale gehelen: het gemeentehuis en de Sint-Jan-de-Doperkerk (afb. 1). Daarnaast omvat de ZGemSV ook de Graaf van Vlaanderenstraat, de Pradostraat, de Henri Vandermaelenstraat en de Bonneviestraat. Binnen deze perimeter bevinden zich verscheidene beschermde monumenten en wettelijke vrijwaringszones. Naast het neoclassicistische geheel van het gemeenteplein en de omgeving van de Sint-Jan-de-Doperkerk in modernistische art-decostijl, bevinden zich in deze zone nog andere stadsgehelen, elk met hun eigen kenmerken: het geheel van burgerhuizen in neoclassicistische of eclecticische stijl in de Vandermaelenstraat, het neoclassicistische geheel van bescheiden woningen in de Bonneviestraat en het geheel van opbrengstpanden in eclecticische stijl in de Graaf van Vlaanderenstraat.

In haar advies verheugde de KCML zich over de uitwerking van de Zonale

Gemeentelijke Stedenbouwkundige Verordening, omdat het een adequaat en krachtig stedenbouwkundig instrument vormt voor de opwaardering van het historische centrum van Sint-Jans-Molenbeek op schaal van de wijk. Hoewel het goed zou zijn indien aan deze ZGemSV specifieke voorschriften voor het stratenet zouden worden gekoppeld, blijft dit een heel mooi voorbeeld van erfgoedbeheer op wijkniveau en vormt dit een uitstekende inspiratiebron voor soortgelijke initiatieven om het neoclassicistische erfgoed op te waarderen in andere delen van de gemeente en van het gewest.

.....

DE TROTTOIRS VAN HET WELDOENERSPLEIN

In het advies⁴ dat de Commissie uitbracht over de herinrichting van de trottoirs rond het Weldoenersplein in Schaarbeek (afb. 2) benadrukte ze het eenvormige karakter

van dit opmerkelijke stedenbouwkundige geheel en formuleerde ze opmerkingen die de nadruk legden op de erfgoedkundige coherentie en de duurzaamheid van het project. Ze vroeg de trottoirs en de trottoiruitstulpingen symmetrisch uit te werken om de leesbaarheid van het plein te vrijwaren, de haltes van het openbaar vervoer te rationaliseren, de leesbaarheid van de gevels zo weinig mogelijk te verstoren en het stadsmeubilair, en met name de anti-parkeerpaaltjes, tot het strikte minimum te beperken om de ruimte zo min mogelijk vol te stouwen. De Commissie drong tevens aan op een symmetrische aanplanting van de bomen (en dus niet in functie van de parkeerplaatsen) op een redelijke afstand van de hoekgebouwen, waarvan de zichtbaarheid essentieel is voor de stedelijke scenografie. Ze stelde voor terug te keren naar de oorspronkelijke groenperken, zij het met een aan het gebruik aangepaste beplanting, en drong erop aan om zoveel mogelijk bestaande gres kasseen te hergebruiken.

DE HERAANLEG VAN DE PHILIPPE DE CHAMPAGNESTRAAT

De Commissie werd geraadpleegd over een project voor de herinrichting van de Philippe de Champagnestraat in het stadscentrum (afb. 3). Dit project voorzag in de wijziging van het straatprofiel, dat van gevel tot gevel genivelleerd zou worden⁵.

Het stadslandschap van de Philippe de Champagnestraat ontwikkelde zich geleidelijk, vanaf de aanleg van de eerste stationswijk (1840) tot het doortrekken van de straat tot aan de Priemstraat (1885), waardoor ze het gebogen straatdeel van het oudere Nieuwland opslokte om een west-oost georiënteerde verbindingssas te vormen (vanaf de Anderlechtstraat

Afb. 2
Het Weldoenersplein in Schaerbeek (© urban.brussels)

tot aan de Hoogstraat, die laatste toegankelijk via de Accolaystraat).

De Philippe de Champagnestraat getuigt van een essentiële fase in de geschiedenis van de Brusselse trottoirs. In het eerste straatdeel (1840-1841) introduceerde men, op de schaal van de twee 'modelbouw-blokken', het principe van de proportionaliteit tussen de breedte van de trottoirs en die van het wegdek. In het oostelijke straatdeel, dat in 1885 van de Rouppestraat tot de Priemstraat werd verlengd, evenals in het verlengde van Nieuwland, vangen de trottoirs, en in het bijzonder de randen van de verhoogde trottoirs, de rooilijnverschuivingen op veroorzaakt door de oudere bebouwing; zo blijft de visuele continuïteit verzekerd. Deze ontwikkeling volgt de evolutie na de goedkeuring van het eerste organieke reglement inzake de Brussels trottoirs (1846). In de 19de eeuw was het trottoir een multifunctionele ruimte die niet uitsluitend, en zeker niet hoofdzakelijk bedoeld was om de circulatie van voetgangers en voertuigen van elkaar te scheiden.

In het straatdeel uit 1885 van de Rouppestraat tot de Priemstraat, is het de behandeling van de rijweg (profiel, bekleding) die de homogeniteit verzekert van een heterogeen geworden ruimte als gevolg van de bebouwing en de rooilijnverschuivingen. Dit valt vooral op aan het kruispunt met Nieuwland: gebouwen uit de jaren 1820, 1870 en 1880, een lichtjes gebogen verkeersweg, en twee rooilijnverschuivingen (zoals het hoekgebouw gelegen aan het Nieuwland 2-4, dat in 1871 inspringend ten opzichte van de oudere gebouwen werd gebouwd om de rijweg te verbreden).

Het straatdeel van de Philippe de Champagnestraat tussen de Zuidstraat en de Priemstraat bestaat thans uit een rijweg met een historische bekleding van porfierkassen met aan weerszijden verhoogde trottoirs met platinen of betontegels en arduinen boordstenen. Dit straatdeel is als GCHEWS opgenomen in het GBP en ligt deels in de vrijwaringszones van het voormalige Hotel d'Iltre aan de Priemstraat, van de huizen gelegen aan de Acco-

Afb. 3

De Philippe de Champagnestraat in Brussel (A. de Ville de Goyet, 2019 © urban.brussels)

laystraat 15-17, en van het Sint-Jan Berchmanscollege.

Het ontwerp voor de herinrichting van gevel tot gevel voorzag in een wijziging van het straatprofiel zonder niveauverschil, het plaatsen van anti-parkeerpaaltjes, de vervanging van de bestrating door kasseien van Portugees graniet (op het trottoir en op het wegdek), porfierkeien voor de parkeerplaatsen, genivelleerde arduinen boordstenen, asfalt op de kruispunten en platinen voor de trottoirs op de hoek van de Philippe de Champagnestraat en de Priemstraat.

Dit project kreeg een negatief advies. De Commissie oordeelde dat het tot een al te drastische wijziging zou leiden van het profiel en de bestrating, en dit in een zowel architecturaal als stedenbouwkundig opmerkelijke zone die getuigt van stedenbouwkundige vakmanschap uit een periode die essentieel was voor de stedelijke ontwikkeling van het Brusselse gebied. De Commissie benadrukte de cruciale rol van het stratennet in de vorming van het stadsweefsel, zeker in een zone waarin de vesti-

ging van het Bogaardenstation rond 1840 uitmondde in talrijke stedenbouwkundige vernieuwingen, waaronder de aanleg van twee 'modelbouwblokken', de eerste regelmatige bouwblokken van de Vijfhoek met orthogonale perceelindelingen. Het eerste straatdeel van de Philippe de Champagnestraat (van de Van Helmontstraat tot de Rouppestraat) is een onderdeel van dit stedenbouwkundige geheel.

Ingrijpen op het stratennet van een dergelijke zone vergt een geïntegreerde aanpak, met andere woorden een landschappelijke benadering, zoals die wordt aanbevolen in de Europese Landschapsconventie (Firenze, 20 oktober 2000) en de Aanbeveling Historische Stadslandschappen (Algemene Conferentie van de Unesco van 10 november 2011). Uit diverse buitenlandse voorbeelden blijkt dat het perfect mogelijk is het profiel en de bestrating van historische assen te behouden en tegelijk in te spelen op de uitdagingen inzake duurzame mobiliteit via specifieke en subtiele ingrepen, waaronder de aanleg van fietspaden. Zo pleitte de KCML in de Philippe de Champagnestraat voor het behoud van het bestaande profiel (een bol wegdek met verhoogde trottoirs) en van de bestaande bestrating, alsook voor de beperking van het aantal anti-parkeerpaaltjes (wat mogelijk wordt door het behoud van de verhoogde trottoirs). Voor de trottoirs, daarentegen, pleitte ze voor een verbetering van de bestaande toestand door een homogeen materiaalgebruik.

.....

DE LOUIS BERTRANDLAAN VOORGEDRAGEN ALS BESCHERMD LANDSCHAP

De KCML heeft een voorstel geformuleerd voor de bescherming als landschap van de Louis Bertrandlaan in Schaarbeek (afb. 4), gezien

haar historische, architecturale, esthetische, landschappelijke en stedenbouwkundige waarde. De door de Commissie voorgestelde beschermingsperimeter omvat de gehele Louis Bertrandlaan gelegen tussen de Sint-Servaaskerk in het westen, en het Josaphatpark, in de benedenvallei, in het oosten. De bescherming reikt van gevel tot gevel (de gevels zelf zijn niet inbegrepen) en omvat de aanzet van de aangrenzende straten. De gevels langs de laan zouden minstens tot aan de daknok opgenomen moeten worden in de wettelijke vrijwaringszone. De Louis Bertrandlaan is opgenomen in de wettelijke inventaris van landschappen (besluit van 9/03/1995). Bijna alle huizen en gebouwen zowel als de Vaas der Bachanten in het midden van de laan zijn opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed en vier bomen (een *Acer platanoides* en drie *Platanus x hispanica*) zijn opgenomen in de inventaris van merkwaardige bomen. In de laan bevinden zich ook verschillende vrijwaringszones van beschermde goederen, zoals die van de Sint-Servaaskerk, de woning Verhaege op nr. 43, een geheel van appartementsgebouwen in art-nouveaustijl op nr. 53 en de elektriciteitsmast van Jacques de Lalaing.

De Louis Bertrandlaan werd van 1904 tot 1913 aangelegd, naar de plannen van landmeter Olivier Houssa. Ze was het antwoord van de gemeente Schaarbeek op de aanleg van het Josaphatpark en van de toekomstige Lambermontlaan (een deel van de Grote Ringlaan)⁶, die in dezelfde periode werden aangelegd tijdens een gezamenlijke stedenbouwkundige operatie. De Bertrandlaan moest de nieuwe Sint-Servaaskerk, die tussen 1871 en 1876 aan de Haachtsesteenweg was opgetrokken, verbinden met het park en met de nieuwe *Militaire Laan* (de huidige Lambermontlaan).

Afb. 4

De Louis Bertrandlaan in Schaarbeek (A. de Ville de Goyet, 2018 © urban.brussels)

Ze werd opgenomen in het saneringsproject van de Tenierswijk, de oude dorpskern van Schaarbeek die 'ongezond' was verklaard en waarvan de configuratie niet langer spoorde met de toenmalige stedenbouwkundige visie. De aanleg van de Louis Bertrandlaan noodzaakte de sloop van de oude kerk in het hart van het dorp, de overwelling van de ringspoorlijn en de aanleg, op haar oude tracé, van de Voltairelaan en de Deschanellaan.

De laan, een van de fraaiste stedenbouwkundige verwezenlijkingen uit die tijd, maakte indruk door haar breedte, haar fraaie bocht, haar verwijding en haar brede waaivormige uitzicht op het Josaphatpark. Ze benutte ten volle de glooiing van het terrein en het reliëf van de Maalbeekvallei volgde, tussen de heuvelruggen gevormd door de Haachtsesteenweg en de Lambermontlaan. Haar structuur werd versterkt door de lineaire vormen van het centrale plantsoen, met zijn neo-pittoreske *mixed borders* afgeboord door brede wandelpaden en door een dubbele bomenrij die de centrale promenade van de rijweg scheidt. Dit was niet de zoveelste boomrijke promenade. Doordat ze dezelfde landschappelijke en stedenbouwkundige prin-

cipes toepaste als het park en de Lambermontlaan was het de enige Brusselse laan die écht een eenheid vormde met het park, waarvan ze het verlengstuk vormde en de structuur strikt overnam.

Als een van de opmerkelijkste Brusselse verkeersassen werd de Louis Bertrandlaan al snel heel populair bij de nieuwe burgerij. Ze werd een onvervalst architecturaal uitstalraam waarin eclecticisme en art nouveau, toen erg in de mode, naast elkaar prijkten. Nog altijd is ze een van de statigste lanen van het Brusselse gewest en ze verdient het als geheel te worden beschermd. Haar goed bewaarde historische, landschappelijke en stedenbouwkundige kenmerken verlenen haar een statuut van eersterangs stedelijk erfgoed op schaal van het gewest.

Vanuit typologisch oogpunt behoort de laan tot een opmerkelijke categorie van wegen daterend van rond de vorige eeuwwisseling (19de-20ste eeuw), namelijk die van de door bomen afgezoomde promenades met centraal een plantsoen met aan weerszijden wandelpaden. Dezelfde typologie kenmerkte ook het laatste deel van de Louizalaan die, net als de Louis Bertrandlaan, functioneel

en ruimtelijk aansluit op een uitgestrekte groene ruimte, en ze werd eveneens toegepast op het laatste deel van de Koninginnelaan, de Albertlaan en de Louis Lepoutrelaan.

De Louis Bertrandlaan mag uiteraard niet worden geïsoleerd van de andere met bomen beplante lanen op het niveau van de wijk en, ruimer, van de hele gemeente Schaarbeek. In haar adviezen pleit de KCML voor een totaalvisie op de beplante lanen van de gemeente, zoals de Deschanellaan en de Voltairelaan, die zowel een opmerkelijk stadslandschap als een dito groen netwerk vormen. Het komt erop aan ze op een coherente manier te benaderen en ze in geen geval op te delen. Volgens deze logica zouden ook de perspectiefzichten vrijgemaakt moeten worden, om vanaf Schaarbeek en Sint-Joost te kunnen genieten van de verscheidenheid aan groene tracés en om de grootse vergezichten vanaf de Lambermontlaan te herwaarderen.

Gelijklopend met het voorstel van de KCML heeft ook de gemeente Schaarbeek een beschermingsaanvraag ingediend, om aldus de nog lopende procedure vlotter te laten verlopen.

DE TUINWIJKEN LE LOGIS EN FLORÉAL IN WATERMAAL-BOSVOORDE: BEBOUWING EN LANDSCHAPSARCHITECTUUR ONLOSMAKELIJK VERBONDEN

De tuinwijken Le Logis en Floréal in Watermaal-Bosvoorde werden vanaf 1922 aangelegd door Louis Van der Swaelmen in nauwe samenwerking met Jean Jules Eggericx. Ze vormen de belangrijkste verwezenlijking op het gebied van goedkope woningen uit het interbellum in België. De twee tuinwijken werden aangelegd op een heuvelachtig terrein van 57 hectare. Ze werden

Afb. 5

De tuinvijken Le Logis en Floréal, een bijzondere band tussen bebouwing en landschapsarchitectuur (M. Vanhulst, 2012 © urban.brussels)

ontworpen voor rekening van twee verschillende coöperatieën en vormen een groot geheel waarin architectuur, landschap en stedelijke vormen hand in hand gaan (afb. 5).

De tuinvijken Le Logis en Floréal zijn iconische voorbeelden van de ontomakelijke band tussen de bebouwing en de landschappelijke en stedenbouwkundige aanleg. De tuinvijken werden in eenzelfde architecturale en stedenbouwkundige geest ontworpen en het wegennet vertoont een subtiele hiërarchie die bijdraagt tot de zo kenmerkende 'eenheid in verscheidenheid' van het geheel. Zo vormen de verbindingsassen tussen de verschillende wijken, de meer residentiële straten, de openbare pleinen, de tuintjes, de private of semi-private ruimten, de voetgangerspaden, de steegjes, de trappen... een wegennet of landschappelijk netwerk dat, samen met de bebouwing, een geheel van uitzonderlijke waarde oplevert.

De tuinvijken Le Logis en Floréal in Watermaal-Bosvoorde werden als geheel beschermd bij besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 15 februari 2001. Zowel de buitenschild van de gebouwen als de land-

schappelijke en stedenbouwkundige elementen vallen onder deze bescherming. Sinds 2014 worden onderhouds- en restauratiewerken en werken voor de verbetering van de energieprestaties van de beschermde huizen toegestaan via een plan voor erfgoedbeheer. De KCML verheugt zich over de uitwerking van dit beheerplan en hoopt dat het model kan staan voor andere beschermde gehelen in het Brusselse gewest. Het bestaande plan zou wel uitgebreid moeten worden met een luik over de stedenbouwkundige en landschappelijke aanleg die, samen met de huizen en de gebouwen, de identiteit, de eenheid en de samenhang van de tuinvijken schraagt.

In afwachting van een beheerplan voor het stedenbouwkundige en landschappelijke luik, dringt de KCML er in haar adviezen over unieke vergunningsaanvragen voor stedenbouwkundige (her)aanleg (zoals een aanvraag voor omvorming tot zone 30 die ze in 2012 onderzocht) steeds op aan dat de interventies de leesbaarheid van het stedelijke en natuurlijke landschap van de tuinvijken zouden eerbiedigen.

Het is inderdaad van wezenlijk belang dat de nieuwe ingrepen –

inclusief die aan de rijwegen en hun 'functionele' elementen (tracés, boordstenen, bewegwijzering,...) – het basisconcept van de tuinvijken respecteren. Dat berust op een systematische toepassing van eenvoudige middelen en vloeiende vormen waarin elk deel op natuurlijke wijze opgaat in een organisch geheel dat voortvloeit uit de topografische configuratie van het terrein.

VERPLAATSING VAN DE TRAMHALTES TEGENOVER HET STOCLETPALEIS

De KCML werd geraadpleegd over een project voor de heraanleg van de tramhaltes 'Leopold II', in de vrijwaringszone van het Stocletpaleis en zijn tuin bedoeld, om de toegankelijkheid en de veiligheid van het openbaar vervoer te verbeteren. Het ontwerp voorzag het verplaatsen en hertekenen van de bestaande haltes en perrons. De herinrichting ging gepaard met de aanleg van een nieuwe oversteekplaats voor voetgangers ter hoogte van de haltes, tegenover het Stocletpaleis, over de hele breedte van de Tervurenlaan. De verplaatsing van de haltes impliceerde ook dat een oud wachthuisje – dat in 2006 als monument werd beschermd – buiten dienst zou worden gesteld, waardoor het dus niet langer voor zijn oorspronkelijke doel zou worden gebruikt (afb. 6).

Hoewel de KCML altijd zoveel mogelijk rekening wil houden met de eisen van de MIVB, heeft ze hier toch een ongunstig advies uitgebracht over het voorgelegde project. De verplaatsing van de tramhaltes 'Leopold II' zou immers gepaard gaan met erg omvangrijke ingrepen (oversteekplaatsen, bewegwijzering, verkeerslichten, enz.), waarvan de visuele impact het zicht zou verstoren op het Stocletpaleis, een geheel dat wereldwijd wordt

erkend als een van de volmaaktste en meest emblematische uitingen van de Wiener Secession. De Commissie sprak zich ook ongunstig uit over het buiten gebruik stellen van het beschermde wachthuisje dat zo tot een geïsoleerd en nutteloos object zou gereduceerd, wat vragen oproept over het onderhoud en behoud ervan op lange termijn.

De omgeving van het Stocletpaleis, dat sinds 2009 op de lijst van het werelderfgoed is ingeschreven, moet het voorwerp zijn van een uitzonderlijke benadering waarin geen plaats is voor de toepassing van standaard herinrichtingsprincipes.

Afb. 6

Het wachthuisje aan het Stocletpaleis (A. de Ville de Goyet, 2019 © urban.brussels)

BESLUIT

Door verder te kijken dan afzonderlijke beschermde gebouwen en landschappen moet de erkenning van het erfgoed ook het niveau van het stratennet en van het grondgebied omvatten, met het oog op de herwaardering van de belangrijkste stedelijke en landschappelijke composities die bijdragen tot de identiteit van het Brusselse gewest en de kwaliteit van de stedelijke leefomgeving. Dit erfgoed is kwetsbaar en wordt soms onvoldoende in kaart gebracht door de actoren. Deze bekommernis past nochtans in een streven naar duurzame ontwikkeling en een betere leefkwaliteit voor de bewoners. Ze kan ook tegemoetkomen aan de vele eisen op het gebied van zachte mobiliteit.

Omwille van de vele stedelijke herinrichtingsprojecten die haar worden voorgelegd en vanuit de vaststelling dat Brussel nog altijd beschikt over uitgestrekte, opmerkelijk goed bewaarde historische stadslandschappen met een erfgoedwaarde die een rol moet spelen in hun beheer, stelt de Commissie in haar Memorandum⁷ voor om haar aan-

bevelingen te vertalen in concrete maatregelen die steunen op een doeltreffend wettelijk kader dat het 'geïntegreerde behoud van het erfgoed' moet verzekeren. Daartoe stelt ze de toepassing, de aanpassing of de uitvaardiging van specifieke maatregelen of instrumenten voor. Voorbeelden daarvan zijn het definiëren van zichten en perspectiefzichten in functie van het reliëf en de meest beeldbepalende stedelijke en natuurlijke landschappen te behouden, de uitbreiding van de inventarissen van het bouwkundig erfgoed tot de stadslandschappen om preciezere criteria te kunnen hanteren bij de evaluatie van stedenbouwkundige ingrepen en het aanvullen van regelgevende stedenbouwkundige plannen met proactieve erfgoedkundige maatregelen. In sommige uitzonderlijke gevallen pleit ze ook voor bescherming.

Kortom, de Commissie is ervan overtuigd dat het mogelijk is oorsprong en ontwerp, of een erfgoedkundige en een eigentijdse benadering, beter met elkaar te verzoenen op stedenbouwkundig of landschappelijk niveau, zoals dat thans gebeurt voor individuele gebou-

wen of landschappen. Een correcte afstemming van nieuw te ontwikkelen zones op de bestaande stad en haar typische kenmerken, sterkten en zwakten is onontbeerlijk. De verbreding van het erfgoed domein doet sommigen misschien vrezen voor een musealisering, maar in feite is alles een kwestie van evenwicht.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. Meer bepaald zones die binnen de Franse steden zijn afgebakend met als hoofddoel het stadserfgoed te beschermen. Binnen de beschermde zones zijn de algemene stedenbouwkundige regels niet van toepassing. Er werden twee specifieke maatregelen getroffen om deze wijken te beschermen. Enerzijds vervangt het door de overheid uitgewerkte *Plan de Sauvegarde et de Mise en Valeur* (PSMV) [Plan van Bescherming en Ontwikkeling] het gebruikelijke *Plan Local d'Urbanisme* (PLU) [Lokaal Ontwikkelingsplan] van de gemeenten. Anderzijds speelt de *Architecte des Bâtiments de France* (ABF) een sleutelrol in het algemeen toezicht op de beschermde zones. Hij brengt eensluitend advies uit over alle stedenbouwkundige vergunningsaanvragen (vergunningen

EEN NIEUWE STUDIE OVER HET NEOCLASSICISTISCHE STEDELIJKE ERFGOED

In de neoclassicistische periode is de moderne straat ontstaan. Samen met de gebouwen die ze afboorden vormt deze straat het dominante historische stadslandschap van het Brussels gewest. Wat architectuur en stedenbouw betreft, is het neoclassicistische erfgoed overal in Brussel aanwezig. De Brusselse neoclassicistische gebouwen, straten, pleinen en zelfs volledige wijken, zoals de Koningswijk, Begijnhofwijk of Leopoldwijk, zijn het resultaat van een algemeen verfraaiingsbeleid dat eind 18de, begin 19de eeuw overal in Europa in praktijk werd gebracht. De erkenning van het neoclassicistische erfgoed, zowel wat ruimtelijke ordening als wegebouw betreft, kan een belangrijke rol spelen in het ruimtelijk beleid, onder meer voor het definiëren en begrijpen van de Brusselse stedelijkheid.

De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) heeft over deze thematiek, op het raakvlak van erfgoed en stedenbouw, een studie besteld bij de *Université Libre de Bruxelles* (ULB, CReA-Patrimoine). De KCML wou hiermee over een middel beschikken om de dossiers voor de herinrichting van neoclassicistische ruimten beter te kunnen begeleiden en hun aanpassingen aan de nieuwe stedenbouwkundige uitdagingen in overeenstemming te brengen met hun erfgoedwaarde.

De studie identificeert en brengt de neoclassicistische stadslandschappen in kaart die in Brussel bewaard zijn, met een sterke klemtoon op het wegenerfgoed. Het is een historisch en landschappelijk syntheseonderzoek naar de vormgeving van wegen en stadsmeubilair, een inventaris *in situ* van de bewaarde (en/of verdwenen) elementen die het beeld van twee van de meest opmerkelijke wijken (Koningswijk en de wijk van het Groot Begijnhof) kwalificeren, alsook van de dissonante elementen die dit beeld verstoren, met daarnaast een analyse van meerdere herinrichtingen, in België en het buitenland, van neoclassicistische openbare ruimten.

De studie, met als titel SCHLESSER, T., *Le paysage urbain néoclassique à Bruxelles. Un patrimoine urbanistique remarquable dans la ville contemporaine*, KCML, 2019, kan worden geraadpleegd in het Documentatiecentrum van urban.brussels en is ook beschikbaar op de website van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.

- voor bouwen, verkavelen, het snoeien en vellen van bomen, kamperen, enz.). Zo ook vallen de werken die niet aan een bijzondere vergunning zijn onderworpen – zoals werken voor de inrichting van het interieur van de gebouwen of voor de inrichting van vrije private of publieke ruimten – onder de bevoegdheid van de ABF. Om dit dubbele doel van behoud én ontwikkeling van volledige wijken te bereiken, voorziet de wet-Malraux in een fiscaal gunstig regime.
2. Voor een voorstelling van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (rol, geschiedenis, werking, activiteiten, publicaties en adviezen), zie haar website: www.kcml.irisnet.be
3. Advies uitgebracht tijdens de plenaire zitting van 30/03/2016.
4. Advies uitgebracht tijdens de plenaire zitting van 18/10/2017.
5. Advies uitgebracht tijdens de plenaire zitting van 31/01/2018.
6. DE BRUYN, O., 'De Louis Bertrandlaan in Schaarbeek. Een landschap in het "hart" van de stad', in *Erfgoed Brussel*, nr. 23-24 (september 2017), pp. 88-97.
7. Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, *Memorandum 2019-2024*, collegiaal goedgekeurd tijdens de plenaire zitting van 13 maart 2019, 20 pagina's (te downloaden op www.kcml.irisnet.be).

THE STREET AS AN URBAN LANDSCAPE

A topical heritage issue

Roads whether they are grand avenues or narrow streets or even culs de sac are not only fundamental components of the urban fabric but form an integral part of the identity of the city with their history, their continuity, their coherence or incoherence, their surfacing, trees and street furniture. Neither can they be dissociated them from the buildings that surround them. Therefore they merit to be regarded as heritage.

In Brussels as all over Europe a transition towards soft mobility is currently taking place. Although the measures taken look at the sustainable development of cities, they rarely seem to consider the heritage aspect of their road network.

However whenever a project for urban redevelopment touches on the safeguarded zone around a listed building or landscape the Commission royale des Monuments et Sites/Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen has to be consulted. This article takes stock of the endeavours of this committee of experts to make decisionmakers take the heritage aspect into account and looks at some specific cases.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Leseqque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Stéphane Demeter

COÖRDINATIE DOSSIER

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE

MEDEWERKING

Marion Alecian, Aurélie Autenne,
Céline Chéron, Paula Cordeiro,
Françoise Cordier Marie Demanet,
Quentin Demeure, Thibaut Jossart,
Harry Lelièvre Isabelle Leroy, Murielle
Leseqque, Christophe Loir, Griet
Meyfroots, Marc Meganck, Sylvianne
Modrie, Muriel Muret, Cecilia Paredes,
Thomas Schlessler, Christian Spapens,
Francis Tourneur, Tom Verhofstadt.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de
leden van het redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiquus Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Martin van Berkel, Frédéric Hoebeeck,
Frank Scheelings, Thomas Schlessler,
het team van het Documentatiecentrum
urban.brussels

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Wajnne, directeur-generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

AOE - Archief Onroerend
Erfgoed
ARAU - Atelier de Recherches
et d'Action Urbaines
CIDEP Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
ERU asbl Centre d'Études et de
Recherches Urbanistiques
F.R.S. - FNRS - Fonds de la
recherche Scientifique
KBR Koninklijke Bibliotheek
- Bibliothèque royale
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
MSB - Museum van de Stad Brussel
PMW asbl - Pierres et
Marbres de Wallonie
RTC - Royal Trust Collection
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/019

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

ERFGOED BRUSSEL REEDS VERSCHENEN

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. *De straat anders bekeken* is de gelegenheid om de coherentie van de opdrachten van urban.brussels over het fundamentele stedelijke object dat de straat is te bevragen en de geïntegreerde aanpak van zijn acties in het Brusselse landschap duidelijk zichtbaar te maken.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-184-1